

אַלְיַעֲזַר בֶּן־יְהוּדָה.

מאמר ראשון.

1. אנדת-חיון.

חיון של אליעזר בן-יהודה הם אנדה. הם נעשו אנדה מפני שבן-יהודה עשה את הפלא היותר גדול של זמננו. ועוד מטעם אחד: אישיותו המיוחדת-במינה של בן-יהודה היתה עושה כל מעשה של חיון — מאורע; ומאורע סמלי, לא מן המצוי.

בכ"א טבת¹⁾. תרי"ח, נולד אליעזר יצחק לאביו יהודה פּרְלֵמָאן בעיירה הליטאית לושקי, פּלֶךְ ווילנה. כשהיה הילד בן-חמש, בשנת תרכ"ג, מת עליו אביו. לאָשְׁרוּ, היתה אמו, פייגה וולפסון, ילידת מיטוי בקורלאנד, עם כל אדיקותה, משכלת במקצת ובעלת רצון כביר, ובדוחק, אבל ביושר, פרנסה את ארבעת ילדיה, גם דאגה לחנוכו של אליעזר יצחק בנה. לאנשים הגדולים יש על-פי רוב אם יוצאת מן הכלל. לבן-יהודה היתה אם כזו.

חנוכו היה דומה לחנוכם של שאר ילדי-ישראל בליטה לפני ששים שנה. אלא שנעשה לו נס וכששָׁלְחָה אותו אמו, לאחר שנעשה „בן-מצוה“, בשנת תרל"א, לפולוצק (פ. וויטבסק), מצא שם ראש-ישיבה, ר' יוסי פּלֹקֶר, שהיה תלמודי גדול וביחד עם זה משכיל מסתתר. „טור הלכות-שבת“ ו„כורעוני“ („רויג'נסון קרוזו“ בתרגום עברי) הלכו שלובי-זרוע אצל ראש-ישיבה צעיר זה. „תורה והשכלה“ כביכול במקום אחד. מפולוצק הביא אותו דודו לעיירה אחרת — הלוּבֹקוּיָה, פּלֶךְ ווילנה. כדי לעשותו רב בישראל. אבל כבר הוא — מי ש„הציץ ונפגע“. הקנאים אורבים לו ומוצאים אותו ב„קלקלתו“: כשהוא קורא ספר אפיקורסי נורא — „גן נעול“ לרנ"ה ווייזל, על שמות נרדפים. — ואולם בהלוּבֹקוּיָה כבר הוא נעשה

¹⁾ כך נאמר בכל המאמרים העבריים על בן-יהודה. הנכרת המדה בן-יהודה מעירה בשם אמו, שנולד בפורים. („אליעזר בן-יהודה“ קובץ זכרון, בעריכת י. קלוזנר, ירושלים תרפ"ה, עמוד 53). בתולדותיו, שפרסם דניאל פרסקי ב„ספר הזכרון לאליעזר בן-יהודה“, ניוירוק תרע"ח, עמ' 61, כתוב, שנולד, ביום כ"א בטבת, תרי"ח (5 במרץ 1858). היום הלועזי מתאים יותר לאדר.

„משכיל“ באמת. חסיד לובאוויצי, סוחר שנתפקר, שנ"ה יונאס, מגלה לו את הסוד הגדול של שנות-השבעים: שאין השכלה אמיתית מחוץ לבית-ספר מסודר; שההשכלה העברית מתוך ספרים, שמרבה אבטודידאקטים, אינה מספקת ומשיירת את האדם בלתי-שלם כל ימיו. צריך להכנס לגימנסיה או לבית-ספר ריאלי, ומשם – לאוניברסיטה. ולתכלית זו צריך ללמוד – רוסיית, אמנם, „השחר“ של סמולנסקיין דבר גדול הוא והשפה היפה היא „שרידה היחידה“; אבל רוסיית היא עיקר-ההשכלה. והוראת הלשון הרוסית נמסרה לידיים רכות – לידי בתו של יונאס, דבורה. וה„משכיל“ הצעיר למד מן העלמה הצעירה שפה נוספת על הרוסית – את שפת-האהבה. לבותיהם נתקשרו על-ידי הלמוד, על-ידי השיחות בדבר ההשכלה בת-השמים ועל-ידי החלומות לעתיד. ודבורה יונאס שומרת את אהבתה לצעיר לעולמים. אליעזר בן החמש-עשרה חוזר לאמו ומספר לה את דבר-החלטתו לנסוע לברלין, כדי ללמוד שם. „ברליניים“ – זה היה אז שם-נרדף לאפיקורסים. האם בוכה. אבל הבחור הצעיר רצונו עז והאם היא – אם. היא מציעה לפניו לנסוע לא לברלין, אלא לדינבורג (דווינסק): אף שם יתפקר, אבל – תופסים את הרע במיעוטו. ואגב, יש לה שם אחד מידידי-אביו, שקרב את הנער.

וכך היה. בשנת תרל"ג בא אליעזר פרלמאן לדינאבורג, ובעזרת הידיד ובסיועו של אהד מתלמידי-הגימנסיה הכין את עצמו במשך שנה אחת עד כדי להכנס למחלקה הרביעית של בית-הספר הריאלי, שגמר אותו לאחר שלש שנים. בשנת תרל"ז. אבל תלמיד זה של הגימנסיה וחבריו בבית-הספר השפיעו עליו ב„רוח-הזמן“ – לעזוב את כל עניני-היהדות, להתמכר לסוציאליסמוס הרוסי של אז ולעבוד „לטובת-העם“; מוכן – העם הרוסי. רק דבר אחד לא הצליח לעקור מלבו: את האהבה ללשון העברית ואת החבה ל„השחר“. למרות מה שהמאמרים הלאומיים, שפרסם בו סמולנסקיין, נראו לו דברים בטלים, הלא היו ב„השחר“ דברים קרובים לאליעזר המשכיל-הסוציאליסטן: המלחמה ב„מורדי-אור“, השירים הסוציאליסטיים של יהל"ל והעממיים של ד"ר יצחק קאמינר, ועוד.

ובאותם הימים פרצה מלחמת-רוסיה-תורכיה (1877–1878). הסבה היתה מרד הבלגארים, הסרבים והרומינים בתורכיה. אומות קטנות אלו, עמים לא-היו, נעשו עמים מדיניים, בעלי ארצות חפשיות. שבו לתחיה חירותם, מדינותיהם, לשונותיהם. מפני-מה אי-אפשר כדבר הזה לעם-ישראל? – שישראל הוא אומה – דבר זה הוכיח סמולנסקיין ב„עם-עולם“ וב„עת-לטעת“. וב„עם-עולם“ אף דבר רמות ונשגבות על „תקות-

ישראל" ורמזו. שאם הסרבים והמונטניגרים רועי-החזירים יכולים להחזיר את המלכות אליהם, אין דבר זה מן הנמנע גם מיהודים. הן אמנם, סמולנסקין החליט, שאומה רוחנית אנו וכך אפשר לנו להיות גם בגולה. ואולם שחרור הסלאוים הבאלקאניים אומר אחרת: אין אומה בלא ארץ, בלא לשון, בלא מדיניות. ליהודים יש ארץ – ארץ-ישראל, ויש לשון – הלשון העברית. הארץ והלשון שתיהן תהיינה בסיס למדיניות. אם לא – אין תקוה לאומה הישראלית להעשות אומה חיה. וארץ שוממה ולשון ספרותית בלבד גורלן כגורל-האומה. שְׁלֶשֶׁתָן תקומנה לתחיה בבת-אחת. דרך אחרת אין.

כך היה הלך-מחשבתו של אליעזר בן-יהודה פרלמאן, כפי שהוא מספר בעצמו בכל מקום¹). עוד קודם ששמע בדבר „דניאל דירונדה“ של ג'ורג' אָלֵיֹט, שנתפרסם אנגלית בשנת 1874 ונדפס בתרגום רוסי בירחון הרוסי הגדול: „Вестникъ Европы“, לדבריו, אך לאחר שספר לחבריו את רעיונו החדש, העיר אותו אחד מהם על התרגום הרוסי של „דניאל דירונדה“. ואז נתחזק בדעתו לנסוע לפאריז, ללמוד שם צרפתית – הלשון המתהלכת בארץ-הקדם – ורפואה – המלאכה המחיה שם את בעליה ועוֹשֶׂתו בעל-השפעה בארץ. וקשה להכריע, אם באמת לא קרא בן-יהודה בירחון הרוסי המפורסם, שכל יהודי משכיל מרוסיה היה מעיין בו אז, את הרומאן המעניין תהילה, קודם שהשפיעו עליו המאורעות בבאלקאנים את הרעיון החדש, או רק ברבות הימים נדמה לו, שרעיונו קדם לרומאן. כי מי יודע דרך-הרוח? –

בשנת 1878 בא בן-יהודה, מוסב שם-משפחה אָלֵיֹט (על שמו הפרטי, פרלמאן, לא היה יכול להשיג תעודת-מסע לחוץ-לארץ מפני שהיה חשוד בסוציאליזם או חייב לעמוד לצבא). לפאריס, הכין את עצמו במשך שנה אחת בדיעת הלשון הצרפתית ובשנת 1879 נכנס, על יסוד תעודתו מבית-הספר הריאלי, למחלקת-הרפואה. ואולם יותר מברפואה עסק בספרים. ובספריה הלאומית בפאריס נפגש בסופרו הפאריסאי של העתון „Русский Мир“, רוסי נוצרי, צ'אשניקוב שמו, שגילה לו את מסתרי-המדיניות של אותו זמן, וביחוד את תחבולות-הדיפלומאטיה במזרח הקרוב. ובן-יהודה גילה לו את רעיונו הגדול. חכמי-ישראל בפאריס, כחוקר-הקדמוניות ב"ג (ב. גולדברג), לגלגו על רעיונו המשונה. סופר עברי כמרדכי מיוחס (מ. אדלמאן, עובד במערכת „השחר“ שאחר-כך נתישב בירושלים בתור בא-כחה של החברה „למען ציון“), התיחס אל הרעיון בספקנות.

1) עיין מאמרו המפורט, החלום ושכרו, בתורן השבועי, שנה רביעית והמסית; תולדותיו, ב„ספר-הזכרון של סוקולוב, ווארשה הרמ"ט, עמ' 189; דניאל פֶרֶסִי, ב„ספר-הזכרון לאליעזר בן-יהודה“, עמ' 64; א. ר. סלאבין, ב„זוהר-העברי“, [תרע"ח], IV, 82.

רק הסופר הנוצרי, המדינאי בעל השכל הישר, מצא, שרעיון זה ראוי להשמע. והוא יעץ לפרסמו בעתון עברי. העתון העברי בה"א הידיעה אז היה – „המגיד“. ואולם בעל „המגיד“ נבהל מפני חדושו של הרעיון, למרות מה ש„המגיד“ – וביחוד דוד גורדון, עוזרו הראשי – היה עוד בתחילת שנות-השבעים לפה ל„חברות ישוב ארץ-ישראל“ מיסודם של ר' צבי קאלישר ור' יהודה אלקלעי. המאמר לא נדפס, וצ'אשניקוב יעץ לשלחו למקום אחר. אז שלח אותו בן-יהודה ל„השחר“ החביב עליו. סמולנסקין לא הסכים לרעיונו העיקרי, אבל הרגיש, שכאן נתגלה לפניו סופר מקורי וחשוב. ביום-הפורים, תרל"ח, קבל בן-יהודה מכתב מעודד מסמולנסקין, וב„השחר“, שנה זו, חוברת ניסן, תרל"ט (שיצאה באחור-זמן מרובה), נדפס המאמר „שאלה נכבדה“ וחתום עליה לא פרלמאן ולא אֵליאנוב, אלא א. בן-יהודה – שמו של הסופר החדש מכאן ואילך. מאמר זה הוא התחלת התנועה החדשה בישראל, שאחר-כך קבלה את השם „חבת-ציון“ ו„ציוניות“. היו בו, במאמר זה, כל היסודות של הסתכלות-בעולם חדשה: תביעה, שעם-ישראל יתחיל לחתוך את גורלו המדיני בידים – מדיניות יהודית; שתתחיל התישבותו על הקרקע – ישוב ארץ-ישראל; שהלשון העברית תשוב לתחיה – הדבור העברי; ולסוף – שהספרות העברית לא תפגר אחר החיים, אלא תהא החלוץ העובר לפניהם בדרך אל החיים החדשים – תחית-הרוח.

ובן-יהודה היה מטבעו לא סופר בעל-לכה, אלא סופר בעל-מעשה. כל רעיון, שהאמין בו, השתדל לגשם בחיים. עוד בילדותו כשקרא את „אהבת-ציון“ ו„אשמת-שומרון“, היה מנסה לדבר בלשונן של אמן ונתמר. ובפאריס פגש בתייר ג' ציל זליקוביץ, שנתפרסם אחר-כך ב„ציורי-מסע“ שלו והיה זמן-מה פרופיסור למצ'רית; וזה הודיע לו, שבמסעותיו בארץ-הקדם היה מדבר עברית עם יהודי-המזרח. ובכן – הלשון העברית היא מדוברת במקצת. ובן-יהודה היה מנסה לדבר עברית עם זליקוביץ, אֵדלמאן, ועוד. רעיון תחית הלשון העברית לשם תחית-האומה נעשה לו חלק בלתי-נפרד מרעיון ישוב ארץ-ישראל; ושני אלה צריכים לשמש לתחית מדינית. ובינתיים חלה בן-יהודה בפאריס מחלה קשה. הוא היה מתפרנס שם מתרגומים מצרפתית לרוסית, וכמובן, בדוחק גדול; וביחד עם זה לומד וקורא הרבה, יותר מכפי כחותיו. והחורף של שנת 1878 היה קשה ביותר בפאריס, ופחם להסיק את חדרו הקר לא היה בידו לקנות. וכך הצטנן והתחיל גונח דם. במצב זה של בריאותו קשה היה לו לחשוב, שיגמור את מחלקת-הרפואה. והוא מוכן להפסיק את למודיו – ובלבד שימצא עבודה בארץ

משאת-נפשו. והוא פונה אל ק. נטר, המיסד של „מקוה-ישראל“, בבקשה לתת לו איזו עבודה בירושלים. נטר לועג לחלומו: הוא נתיאש מלראות חיים חדשים בארץ השוממה. וכשעומד בן-יהודה על דעתו, הוא מכניסו לבית-המדרש-למורים של „כל ישראל הברים“ בפאריס על מנת שישתלם בו ויהא אחר-כך מורה ב„מקוה-ישראל“. ובבית-מדרש זה היה אז מורה מצוין אחד – הפרופ' יוסף הלוי, זה האשורילוגי הגדול, שהיה עם זה עברי גדול וציוני גדול קודם הציוניות. עוד ב„המגיד“ משנות-הששים למאה הי"ט הטיף לחדוש הלשון העברית (אמנם, על יסודות מקראיים) והיה אחד מן הראשונים למחדשי-מלים בתוכנו; וגם ציוניותו קדמה לחבת-ציון בכל צורותיה משנות-השמונים ואילך. אין לי שום ספק, שבן-יהודה תלמידו שמע ממנו את השקפותיו על תחית הלשון העברית ועל שיבת-ציון במובנו של ר' יהודה אלקלעי, – ועל-ידי כך נתחזקה אמונתו של בן-יהודה בישוב ארץ-ישראל לתכלית מדינית ובתחית הלשון העברית בדבור. – וכשנתחזקה גניחת-דמו ומבית-המדרש-למורים בא לבית-החולים של רוטשילד ושכב שם שלשה שבועות חולה מוטל על מטתו, מצא בבית-החולים זה את חוקר ארץ-ישראל, ר' א"מ לונץ, שדבר עמו עברית בהברה ספרדית וספר לו, שהעדות העבריות השונות בירושלים – האשכנזים, הספרדים, הגורגים והפרסיים – מתאחדות אך ורק על-ידי הדבור העברי החי. בן-יהודה שמר את הדברים בלבו. ההברה הספרדית, שאף הנוצרים קוראים בה את כתבי-הקודש ותרגום-השבועים ושאר הספרים היווניים והרומיים העתיקים מעתיקים על-פיה את השמות העבריים העתיקים, נעשתה לו תנאי הכרחי לדבור העברי, שכבר ידע, שבני ארץ-ישראל מורגלים בו פחות או יותר.

כשהבריא קצת נשלח בהוצאותיו של רוטשילד לאלגזיר – ארץ חמה ונוחה למשוחפים. את החורף תרמ"א בלה שם; ואף משם הוסיף להטיף לרעיונו החביב, רעיון שיבת-ציון המדינית ותחית הלשון, ב„השחר“ (מאמריו: „עוד מוסר לא לקחנו“ ו„מכתב לבן-יהודה“), ב„המגיד“ וב„החבצלת“ (בזו האחרונה פרסם עוד בשנת תר"ם שני מאמרים „לשאלת-החנוך“, שבהם דרש להחליף בבתי-הספר את הז'ארגון וגם את הלשון הצרפתית בעברית). בסוף חורף תרמ"א חזר לפאריס, אבל בהחלטה גמורה לצאת משם לארץ-ישראל: שם, בארץ חמה כאלגזיר, ימצא מרפא לגופו המשוהף, ושם, בארץ-ההיסטורית, ימצא מקום-הגשמה לרעיונו הגדול, נשמת-נשמתו. הוא פנה לפרומקין, בעל „חבצלת“, בשאלה, אם יכול הוא לבוא לארץ ולמצוא איזה שכר בעתונו – וזה השיב, שיכול הוא לתת לו שכר מועט. אז בא

בן-יהודה לווינה והתראה שם עם סמולנסקין הנערץ. סמולנסקין התנגד עד אותו זמן לרעיון הישוב המדיני, ולרעיון הדבור העברי אף לא שם את לבו: עם-ישראל צריך ויכול להיות אומה רוחנית אף בגולה והלשון העברית יכולה וצריכה לשמש לצרכי הספרות – והספרות היהודית דוקה! – בלבד. ואולם, כשבא בן-יהודה לווינה, בקיץ תרמ"א, היה סמולנסקין, שחזר זה לא כבר מרוסיה, כנדהם מן הפרעות בדרום-רוסיה, שפרצו בימי-הפסח של שנת תרמ"א. ואז הודה בטוהר-לבו לבן-יהודה, שטעה בהשקפתו על האפשרות לקיים את ישראל בגולה בתור „אומה רוחנית” – ונעשה חובב-ציון נלהב.

ועוד קודם שהגיע בן-יהודה לווינה, פָּשַׁבָּא, בדרכו מפאריס, למרשייה, כתב מכתב ל"שנ"ה יונאס ולבתו, הודיעם את מחשבתו להשתקע בארץ וקרא את דבורה יונאס, שתבוא לווינה, תנשא לו שם ותסע עמו לארץ-ישראל. הנערה, שלימדו רוסית, שמרה לו את אהבתה במשך כמה שנים וברשיון-אביה הלכה אחריו לארץ, שָׁשְׂמָה בלבד היה מזכיר אז לעלמה משכלת רק יללת-שועלים, „חלוקה” ובכיות על-יד ה„כותל המערבי”. חתונתם היתה בווינה. שושבינם היה סמולנסקין. דרך רומיניה (גאלֶאץ) וקושטובאו ליפו בין כסא לעשור תרמ"ב. אבל עוד בדרך, בספינה, התחיל בן-יהודה ללמד את דבורה, אשתו הצעירה, את הדבור העברי, בעוד שלא ידעה מן הלשון העברית כלום. וכשֶׁאָךְ בא לארץ הודיע לה, שבשום אופן לא ידבר עמה בלשון אחרת אף מלה אחת. היא בכתה והתחננה לו, שלא יעשנה אלמת בפעם אחת – לשוא. „עקשנותו הקדושה” – כמו שכתב עליו פעם אחת החכם הנוצרי הֶרְבֵּרְט דְּנֶבִי – נתגלתה הפעם בכל תקפה. והצליחה כרגיל. לאחר שלשה חדשים התחילה דבורה לגמגם עברית. וכשנולד בנם הבכור, בן-ציון (הוא כיום העתונאי איתמר בן-אב"י), שמע מפי אמו, ולא רק מפי אביו, רק מלים עבריות. לשוא איים על בן-יהודה אפילו יחיאל מיכל פינס ידידו (שהוחלט ביניהם לדבר עברית בכל מקום מיד לאחר שנתוודעו זה לזה), שבנו הבכור של בן-יהודה יגדל פרא והדיוט, באין לו די מלים לצרכיו היותר הכרחיים ובאין לו אפשרות לשחק עם ילדים כגילו, – בן-יהודה באחת: בנו צריך להיות לאות ולמופת בישראל ו„כדאי היא הלשון העברית לאַבד על ידה את כשרונות-בנו”. כך נוצר הבית העברי הגמור והקבוע הראשון לאחר אלפי-שנים, שהלשון העברית היתה מדוברת בין היהודים רק באקראי.

עוד בשנת תרמ"ב יסד בן-יהודה ביחד עם י"מ פינס חברה בשם „תחית-ישראל”, שהניחה ליסודה של התחיה העברית חמשה עיקרים אלה:

עבודת האדמה ורבוי הישוב בכלל, תחית הלשון העברית בדבור, תחית המדע והספרות בעברית, חנוך בני-הנעורים ודאגה להתפתחותם האנושית והעברית-הלאומית, ולסוף – מלחמה בחלוקה. ואולם החברה לא האריכה ימים.

בירושלים נעשה בן-יהודה נתין תורכי ושם-משפחה עברי קרא לעצמו אף באופן רשמי: שמו הספרותי. שאירופי יקבל עליו את הנתינות התורכית היה אז דבר בלתי-רגיל, שהרי לנתינים הזרים היו או פריוויליגיות גדולות בתורכיה כולה. גרמה לכך, ודאי, שאיפתו של בן-יהודה להסתלק מן הגלות לגמרו ולהתאזרה בארץ; אבל אפשר, שגרם לכך גם מה שיצא מרוסיה בתעודת-מסע זרה, בלא שעמד לצבא, כאמור (בתורכיה לא נטלו אז לצבא לא-מושלמים). והאפשרות להקרא בשם-משפחה עברי טהור במקום שם-משפחה רוסי-גלותי (אליאנוב) אף היא משכה את לבו.

ובן-יהודה נעשה עוזר לפרומקין והתחיל מוציא הוספה ל"החבצלת" בשם "מבשרת-ציון", שאמנם, לא יצאה יותר משנה. גם גיאוגראפיה של ארץ-ישראל בשם הפשוט "ארץ-ישראל" הוציא אז (ירושלים תרמ"ג). בעד עבודתו ב"החבצלת" (ביחד עם "מבשרת-ציון") היה בן-יהודה מקבל 20 פראנק לחודש. מובן, שבסכום כזה לא היו יכולים להתקיים הוא ואשתו ושני הילדים, שנולדו להם בארץ. מוכרח היה, למרות מה שדבר זה היה מסוכן לבריאותו, להעשות מורה בבית-הספר של "חברת כל ישראל חברים". בעד הוראה של שבע שעות ביום היה מקבל בו 50 פראנק לחודש. ולעתים קרובות היה גונח דם מלוא-הכוס אחר שבע השעות האלו... ופרנסתו היתה דחוקה כל-כך, עד שכפי שספר לי בעצמו, מוכרח היה לפעמים להזמין עגלון לפנות ערב, שיסע עמו, כביכול, בבוקר השכם, ולקחת ממנו ערבון, שלא יאחר לבוא, כדי לקנות בערבון זה לחם לסעודת-הערב... אשתו היולדת שכבה על מטה של חבליים – מטה יותר טובה לא היתה בבית – וכשנתגלתה בה קדחת של לידה והרופא צוה להשכיבה במטה של קפיצים, לא היה לו כסף לקנותה ושום חנווני לא רצה לתתה לו בהקפה... אבל דבר טוב אחד היה בהוראה זו: המנהל של בית-הספר, מר נסים בכר, הרשה לבן-יהודה ללמד עברית בעברית, – וכך נוסד, אחר הבית העברי הגמור, בית-הספר הראשון, שחלק מלשון-ההוראה היה בו בעברית (הלמודים העבריים, שהורה בן-יהודה). והוראה זו היתה למופת לדוד ילין ויוסף מיוחס, ליודילוביץ, גראזובסקי ויצחק אפשטיין.

אבל לא איש כבן-יהודה יכול להיות "עוזר" לעתון זר – עומד ברשות אחרים; צריך הוא ל"רשות-היחיד" – לרשותו שלו. ועד מהרה נבדל מפרומקין והשתמש ברשיונו של הרב הירשנזון (בעל "המסדרונה") להוציא את העתון

„הצבי“. בשנת תרמ"ה התחיל להוציאו ובידו סכום של 70 גרוש תורכי (קצת יותר מחצי ל"מ), שלֵּוה ממורה אחד... מתחילה היה „הצבי“ עתון שבועי קטן בכמותו, שנלחם ב„חלוקה“ והטיף לשוב ארץ-ישראל על-ידי עבודת-האדמה ולתחית-הלשון על-ידי הדבור העברי ועל-ידי הרחבת-הלשון: גילוי-מלים וחידוש-מלים. אחר-כך גדל העתון ושינה שמו וצורתו כמה פעמים: יצא שתי פעמים בשבוע בשם „האור“ ונעשה עתון שבועי יותר גדול בשם „השקפה“ והיה גם לעתון יומי בשם „הצבי“ ו„האור“, שנתקיים עד עצם התלקחותה של מלחמת-העמים. בו הטיף בן-יהודה לחיים חדשים, חיי עבודה וחירות, ובו הראה באופן מוחש את הסגנון העברי החי והחדש. הרבה בטלנות, רשלנות וחוסר-טעם היו בעתון זה. והאיך היה יכול להיות אחרת במצבו החמרי, שקשה אף לציירו כיום הזה, בלא עוזרים פנימיים ובלא תשלום שכר-סופרים – ובסביבה הירושלמית המקולקלת, בלא חוט-שדרה מוסרי מוצק? – על החסרונות אין להתפלא. מה שמפליא הוא – שסוף-סוף היה עתונו של בן-יהודה העתון האירופי העברי הראשון, אירופי יותר מן „היום“ של קאנטור-פרישמאן באותו מובן, שהעתון הירושלמי היה דן על כל שאלות החיים המדיניים והמדעיים הכלליים כעתון בלשון חיה ובמדינה עצמית קטנה. ומחלת-השחפת נלחמה בגופו הרזה והדל (קטן-קומה וכחוש היה בן-יהודה) – ולא יכלה לו: רוחו הכביר היה חזק ממנה. ואולם היא דבקה בדבורה אשתו והצעידתה שאולה (בכ"ב אלול תרנ"א). ובן-יהודה גנח אז דם בלי הרף. והרופא המומחה בימים ההם בירושלים, ד"ר שווארץ, אמר אז למקורביו של בן-יהודה, שיחיה עוד, לכל היותר, חצי-שנה; ועל-כן אסר על בן-יהודה לישא אשה שניה. אבל הוא נשאר אלמן חולני עם שני ילדים קטנים. ולפיכך כתב לאחותה של המנוחה, בתו השניה של יונאס, שכך וכך דבר הרופא וכך וכך מצב ילדיה של אחותה: אפשר, תסכים להיות אם להם במקום אחותה. והיא, הסטודנטית במוסקבה, המתבוללת למחצה, לא פקפקה אף רגע ומהרה לבוא לארץ-ישראל, וחצי-שנה אחר פטירת אחותה, בח' ניסן תרנ"ב (אמנם, זו היתה שנת גירוש-מוסקבה). נישאה לבן-יהודה, שינתה את שמה לעברי גמור: חמדה בן-יהודה, למדה כאחותה לדבר ולכתוב עברית, ובעוד שנים מועטות נעשתה עזר כנגד בעלה בעתונו ופרסמה גם נובילות נאות בעברית. על השפעתה על בעלה עדיין לא הגיעה השעה לדון; אבל כבר כיום אפשר לומר, שהיא שמרה על בריאותו, הגדילה את פרסומו ודאגה לפרנסת-הבית ולאפשרות, שיחבר ויפרסם את המלון. לא תהא זו גוזמה אם נאמר, שבלעדיה היה בן-יהודה מת בשחפת, בעוני ובחסר-כל, עוד לפני כמה שנים ובלא השתדלותה לא היו יוצאים כמה וכמה כרכים גדולים של המלון כיום הזה.

וככל מחדש, היה אף בן־יהודה איש־הקצוות. כשבא לירושלים עדיין היה מלא את רוח ה„עממיות הרוסית“ של ה„גאָרודובולצים“ (הכת הרוסית הריבולוציונרית, שקדמה ל„סוציאליסטים־הריבולוציונרים“). כמותם רצה „ללכת אל העם“ – הפעם לא אל העם הרוסי, אלא אל העם היהודי השוכן בציון. וכל מנהגיו של העם היו קדושים בעיניו: הרי הם הם שרידי „מקורותו“ ו„עממיותו“. ולפיכך היה נזהר במאכל פֶּשֶׁר, הולך אל בתי־הכנסיות ומתעטף בטלית גם לאחר התפלה: הרי היא היא ה„עֲבִיָּה“ שלנו, הבגד הלאומי הישראלי. ואף לדבור העברי מצא יסוד אצל המקובלים: ר' משה קורדובירו והאר"י ציוו לדבר בלשון־הקודש אף בעניני־חול, וכך נהגו המקובלים בירושלים מבית־המדרש „בית־אל“; ויהודים חרדים היו מדברים עברית, לכל הפחות, בשבתות. ואולם עד מהרה נוכח, שאין יין חדש משתמר בקנקן ישן: ה„עם“ הירושלמי והוא – שתי הקצוות הם. ובן־יהודה עובר מן הקצה האחת אל הקצה השניה, כדרכו בכל דבר: הוא נעשה יהודי לאומי בן־בלי־דת. הארץ והלשון הן הכל, הדת אינה ולא כלום. יתר על־כן: הדת אינה אלא מכשול על דרך הלאומיות המדינית, הארצית, הגשמית, כמעט המגושמת, ששאף אליה כל ימיו. – קל לשער, האיך התיחסו היהודים הירושלמיים, ביחוד האשכנזים (הספרדים, מפני שהם יותר מרושלים ולא נתנסו במלחמות של דעות, היו יותר סבלנים ביחס אליו והוא דבק בהם כל הימים, בלי הדעת, שמעלתם בנידון זה באה מתוך חסרונם) אל אדם כזה, שפרץ את כל גדר־הדת לעיני כל העם בעיר־הקודש; ולא עוד, אלא שהטיף לבטול הדת בכל הקפה גם בעתוניו...

אבל הרבה יותר גורא מזה היה – מה שנלחם ב„חלוקה“. „חסרון־כיס“ הוא בירושלים עד היום הגורם היותר גדול למחלוקת ורדיפות... ומה שהחזיק בכל תוקף במפעלו הגדול של רוטשילד – בישוב הארץ על־ידי יגיע־כפיים, ב„אכרות“ פשוטה (זמן ידוע אף היתה יוצאת הוספה ל„הצבי“ בשם „האכר היהודי“), – היה, כשהוא לעצמו, קריאת מלחמה על הבטלה והבטלנות, על סדר־החיים הישנים ועל החמסנות של ממוני־ה„כוללים“. לא לפלא יהא, שהרבנים וה„מונים אחזו נגדו באמצעי הבדוק והמנוסה שלהם – ב„חרם“. כמה פעמים החרימוהו הקנאים על־יד ה„כותל המערבי“ בשופרות ונרות שחורים. אבל הפעם היה גם אמצעי זה לא־להועיל. כי מה פחד יש מפני ה„חרם“ לאדם, שאינו צריך לא לבית־כנסת ולא למקוה, לא לרב ולא לשוחט? – אבל עדיין הוא זקוק ל„חברא קדישא“ – ונסו הקנאים להתנקם במתו היקרים: את דבורה אשתו, ה„עבריה הראשונה“, לא רצתה העדה האשכנזית לקבור בחלקתה המיוחדת בהר־הזיתים! – בן־יהודה השאיר את גופת־המתה

יחידית והלך אל הספרדים, שהסכימו לקברה בקבריהם (הרי היהודים בירושלים גם בחייהם וגם במותם נפרדו...). ואז „נתחרטו“ האשכנזים: נתייראו מפני „פריצֶדנט“ מסוכן, שאשכנזי יכול, חס ושלום, להקבר בקבר ספרדי... וכשמתה בתו הקטנה, ילדה בת שמונה, לא רצו להביאה לקבר-ישראל מטעם „נורא“: האם השפולה הניחה פרחים על הגופה הקטנה של הפרח, שנקטף קודם זמנו – וככה לא יעשה בישראל בארץ-ישראל! – אז תפס בן-יהודה מעדר בידו ויצא לחפור קבר לבתו – בגן-ביתו. אף זהו „פריצֶדנט“ מסוכן – והילדה נקברה בהר-הזיתים למרות הפרחים! –

ובכן מה לעשות ל„כופר“ ו„מומר להכעיס“ ו„חוטא ומחטיא את הרבים“ שכוה? – רק סגולה אחת יש נגדו, סגולה בדוקה באמת: להלשין עליו לפני הרשות... כך היו נוהגים בפולניה וברוסיה – ובמה נופלת הרשות התורכית מן הרוסית והפולנית? – ויסוד למלשינות לא קשה למצוא. בגליון „הצבי“ של ערב-חנוכה, תרנ”ד, כתב המשכיל הזקן שנה”ה יונאס מאמר מליצי בשם „מצוות צריכות כוונה“, שבו היתה גם מליצה רגילה זו: „נאסוף חיל ונלך קדימה“. ומליצה זו תרגמו המלשינים לערבית: „נאסוף צבא ונלך על המזרח“... בן-יהודה נאסר כ„מורד במלכות“, לא פחות ולא יותר... חודש תמים ישב במאסר עד המשפט, נשתחרר בעֶרְבון ונדון – לשנה של מאסר. זה היה מסוכן בשבילו – בשביל אדם חלש ומשוחף; אבל בשביל הרעיון הציוני ובשביל הישוב כולו היה זה אסון ממש: מורד נמצא בקרבו – והימים ימי השולטן עבד-אל-חמיד... הרעש, שקם בעולם כולו, ונדיבותו של רוטשילד הצילו את בן-יהודה מסכנה ואת הישוב – מאסון...

את מלחמתו באדוקים לא עזב בן-יהודה גם אז; אבל מאז התחיל עוסק יותר ויותר ב„מלונו“. ולשם קבוץ כספים לחבורו ולהוצאתו וקבוץ חומר בשביל „ערכיו“ הרָפָה לנסוע לארצות-אירופה. וכל אותם הימים הוא עובד ונלחם, נלחם ומשפיע על תקומת דור חדש בארץ-ישראל ועל התקבלותה של העברית החדשה והחיה בארץ ובחוץ-לארץ. ומלחמתו ב„חברת-העזרה“ בימי „מלחמת-הלשונות“, שקדמה אך זמן מועט למלחמת-העמים הגדולה, היא דף של זהב מיוחד בתולדות-חייו.

ישוב היה בן-יהודה בסכנה בימי המלחמת העולמית. לא עמדה לו קריאתו: „יהודים, היו עותמאנים!“ – ג'מאל פחה ופקידיו, רודפי-הצייוניות, לא יכלו לתת אִמון באדם כבן-יהודה; ונוקם ונוטר אחד זכר לרעה גם את מלחמתו בלשון הגרמנית. הפעם לא קמה בו רוח להשאר בארץ ולהסתכן ביחד עם כל הנשארים בארץ – והוא יצא לאמריקה. שם עבד במלון וגם נהל תעמולה בעד ארצות-ההסכמה. וארגמן-השקיעה של חייו הזהיר ושָׁפַע

צבעי-נוגה אדירים יותר מדמדומי-החמה של בחרותו. הוא זכה לשמוע את הכרזת-באלפור באמריקה. הוא זכה לשוב לארץ-ישראל ולראות את הנציב הראשון ליהודה ואת הלשון העברית מאושרת ומקוימת כאחת משלש הלשונות הרשמיות בארץ-ישראל. והוא זכה עוד לעבוד ולעמול בארץ להרחבת לשוננו ולהשלטתה (יסוד חברת „שפתנו“ והמשכת „ועד-הלשון“, שנוסד בשנת תר”ן בתור סניף לחברה „שפה ברורה“, שנוסדה אותה שנה). וזכה גם להמשיך את עבודת ה„מלון“ כמעט עד הרגע האחרון לחייו. ומיתה קלה מת, בלא שנמשכו יסורי-הגסיסה יותר מרבע-שעה, בליל-שבת, בחצות-הלילה, אור ליום שני של חג החשמונאים – בעצם היום, שבו הושם במאסר בתור מורד במלכות עשרים ותשע שנים קודם לכן...

וכי אין חיים כאלה אגדה – אגדה מלאת-זיו, שיספרו אבות לבנים? –

II נביא הדבור העברי.

כשבא בן-יהודה בפעם הראשונה לארץ-ישראל ירד ליפו, ובעגלה – מסלת-הברזל עדיין לא היתה אז בארץ-ישראל – נסע מיפו לירושלים. העגלון שלו היה מי שהיה תלמיד „מקוה-ישראל“ ודבר עברי. ודבר זה פעל על בן-יהודה פעולה עזה. כבר היו אז, איפוא, מדברים עברית בארץ-ישראל אף מתוך ההמון הפשוט, ואפילו מתוך העגלונים. ודבר זה שמר בן-יהודה כל הימים. הדבור העברי בתור „לשון-תורה“: לשון-הדבור של תלמידי-חכמים, „מקובלים“ וסתם יהודים תורניים מעדות שונות, שהיה להם ענין זה לזה, קיים היה בארץ-ישראל מאז. ואולם יתר מכן רצה בן-יהודה: שתהא הלשון העברית הולכת ונעשית לשון העם כולו, שידברו בה לא רק החכמים והסופרים, האשכנזים והספרדים והתימנים ושאר יהודי-המזרח ביחסיהם ההכרחיים, אלא שידברו בה תמיד, מהכרה וברצון, גם בעלי-המלאכה והפועלים, החנוונים והאכרים, העגלונים והספלים. ולא לשם קדושת-הלשון ידברו בה, ואפילו לא לשם רומאנטיקה של אחוד-העדות ואחוד-הדורות (מה שהיה ה„לייט-מוטיב“ של הדבור העברי בירושלים הגלותית ובגלות הציונית), אלא לשם תכלית מדינית. בשבילו היתה שאלת הדבור העברי מה שהיתה מלחמת-הלשונות במלכות האויסטרו-הונגאריית שקודם המלחמה, מה שהיתה מלחמה זו בפולניה הרוסית, באירלאנד האנגלית, בפוזה הגרמנית: ענין מדיני גדול, שהאומה מגעת על-ידו לחירותה המדינית ולהשלמתה הלאומית כאחת. זהו ההבדל בינו ובין כל שאר המדברים עברית בימיו בארץ ובחוץ-לארץ. אל-נא נשכח, שהדבור העברי לא תפס שום מקום לא בתכניתו של סמולנסקין

הלאומי, לא בוזו של ליליינבלום החובב-ציון וגם לא בוזו של הרצל הציוני המדיני. אחד היה בן-יהודה בהשקפתו המדינית הטורה על הלשון.

ואחד היה אף בהתמתנותו במלחמת-הלשון. להטיף יום ויום ושעה-שעה את חיוב הדבור העברי על לבבות ערלים, לשמוע לעג-השאננים על „משוגע לדבר אחד“ זה, שרוצה להכריח יהודים ויהודיות מטופלים בדאגות-פרנסה, שיחליפו את לשונם השוממה בפייהם בלשון מתה-לחצאים, – הרי זו התמדה של גבורה. כמה בינינו נלאו להטיף לרעיון אחר שתים-שלש שנים של מלחמה בעדו מפני שלא מצאו לו אוזן קשבת וכמה אמרו לעצמם: „כשם שמצוה לומר דבר הנשמע, כך מצוה שלא לומר דבר שאינו נשמע“? כמה מצאו התנצלות להשתתקותם המהירה בבטוי הנאה: „אני את נפשי הצלתי“? – בן-יהודה ארבעים שנה רצופות לא נואש, לא רפו ידיו ולא חשב, שכבר עשה מה שאפשר – ודיו. עד יומו האחרון הטיף והוכיח והזהיר, שבדבור העברי תשועתנו. אין זו בדיחה בלבד, שעל תלונתו של אדם, שהוא חולה, השיב: „דבר עברית – ותבריא“. לפני כמה שנים קראתי לו „בעל מלאכה אחת“. ואמנם, כך היה. יכול היה לוותר הרבה, לראות און ולא להתבונן, לשאת פנים לתקיפים ועשירים, – ואולם כשאך הגיע הדבר לידי מלחמת-הלשונות בארץ-ישראל (בתחילת שנת תרע"ד), לא השגיח בכך, שהודות לפוילנטן, ראש ה„הילפס-פיראין“ הגרמני, יש לו אפשרות להוציא את ה„מלון“, ש„ועד-המלון“ הוא בגרמניה ושמוציאו לאור הוא גרמני, – והוא נלקחם ב„חברת-העזרה“, נלחם בלשון הגרמנית, נלחם בכל כחותיו, בסכנון לחמו ומפעל-חיינו, ומזהיר, שדם ישפך אם לשון-ההוראה של התכניקום תהא לא-עברית ובבתי-הספר בארץ-ישראל ילמדו למודים כלליים לא בעברית.

שהלשון העברית תעשה מה שהוא רוצה: לשון כל העם בכל שדרותיו, – לא זכה לראות. עוד יש בתוכנו אלפים ורבבות, שמדברים ז'ארגון, רוסית, ערבית, אנגלית, צרפתית, פולנית וספרדית. אבל, אם 150 בתי-הספר הם כולם בעברית; אם בשביל 15,000 ילדים העברית היא לשון דבורם הטבעי והקבוע; אם אלפי תינוקות, שלא הגיעו עוד לחנוך, ממללים את מלולם הראשון בעברית; אם הלשון העברית הוכרה לרשמית בארץ-ישראל למרות מהאת-הערביים; אם בשעת הספירה בארץ-ישראל הודיעו כמעט 81,000 יהודים מתוך 83,000, שנרשמו בספירה, שהלשון העברית היא לשונם הלאומית, – הלא דחיפה לכל אלו, ודחיפה חזקה, נתן בן-יהודה לא רק בהטפתו, אלא גם במופתו, בחיי יום-יום שלו ושל אשתו ובניו ותלמידיו הקרובים! –

ואל לשכוח: הדבור העברי והלשון העברית בתור לשון-ההוראה בבתי-הספר הם כמעט הדבר היחיד, שהשפיעה ארץ-ישראל על הגלות ולא להפך. ואין לשכוח: תחית הלשון המתה בדבור החי היא החידוש ההיסטורי היחיד, שחידש עם-ישראל בתקופה החדשה של חייו הלאומיים והפליא בו את האנושיות כולה! —

III. יוצר הסגנון העברי הפשוט.

העגלון, שדבר עברית עם בן-יהודה בדרך מיפו לירושלים, היה לו לא רק חזוק אמונתו באפשרות של הדבור העברי העממי; הוא היה לו גם דחיפה לבדוק את מהותה של הלשון העברית הספרותית. הן אמנם, אף עד ימיו כבר כתבו עברית הרבה: כתבו עברית גם על הפוליטיקה ועל שאלות-החיים ולא רק על עניני-הדת ועל פילוסופיה; כתבו גם שירים וספורים ופיליטונים; וכבר הוציאו ירחונים ושבועונים. ואף-על-פי-כן סגנון עברי טבעי, סגנון עברי חי, סגנון עברי עממי לא היה. העגלון בספריהם של מאפוס וסמולנסקי ובשיריו של גורדון דבר בלשונו של ישעיהו או, לכל היותר, בלשונו של ר' יהודה הנשיא. ואולם העגלון בירושלים, הסבל הספרדי או האור-פְּשְׁדִימי (האורפאלי), שדבר עברית על עניני-החול היותר טבעיים שבעולם עם בן אמונתו וגזעו, החנווני האשכנזי, דבר בסגנון יותר פשוט ויותר טבעי. היו לו בטויים מתנגדים לכל חוקי-הדקדוק מעין: „לא יש“ (במקום „אין“) ו„מה יש?“ (במקום „מה בכך?“) ו„הרבה“ (במקום „מאד“). למליצות למדניות — אחת היא, אם הן תנכיות או משניות-מדרשיות — לא היה זכר בדבורו. פשוט היה דבור זה, אבל מדויק. וגם קצר. במקום „שבע-רצון“ היה אומר „מרוצה“. קרוב היה ללשון המשנה והמדרש יותר מללשון-המקרא; אבל אף את לשון-המשנה לא חקה, כמנדלי בשעתו. אף ממנה נטל מה שהוא פשוט, קצר, טבעי. — ודבר זה תפס בן-יהודה יותר מכל אדם אחר. גורדון החליף מליצה במליצה: את מליצת-התנך במליצת-התלמוד. מנדלי החליף שעבוד בשעבוד: את השעבוד למקרא בשעבוד למשנה ולמדרש. בן-יהודה שאף אך אל הפשוט, אל הטבעי, אל העממי. זוכרני, האיך תרגם הוא את „ביריניקה“ של שוהמאכר והאיך תרגם אותה פרישמאן. פרישמאן עשה מן התרגום מלאכת-מחשבת; ואולם פשטות לא היתה, דיוק לא היה — תרגום ממש לא היה. בן-יהודה חטא בתרגומו לטעם הטוב, אבל הפליאנו בדיוקו של התרגום והעשירנו במלים המיוחדות והמחושפות, שהוכרח להביאן בתרגומו כדי שלא לשטח את דברי-המחבר. או תרגום „הממון“ של זולה:

כאן הגיעה הלשון העממית הירושלמית למרום-קצה. כך עתידים לדבר בני-העם מן השדרות הנמוכות שבארץ-ישראל העברית כשתפסוק בהם השפעתה של הלשון הספרותית העברית בדרך ישרה.

וכדי למלא ספקה של לשון מדוברת ועממית מוכרח היה לבדוק בכל אוצרות-לשוננו, שמא ימצא בהם מלים פשוטות ועממיות לצרכי יום-יום ולצרכי-העם. ואנו רואים את הפלא הגדול; הוא מוצא מה שהוא מבקש. והוא מוצא את מבוקשו מפני שהוא פונה לא אל הספרים העוסקים בענייני-הרוח של האומה, אלא לאותם שעדיין יש בהם ריח האדמה והשדה, הבית ובית-המלאכה, — לאותם שהוזכרו בחם צרכי-האדם הפשוטים והגסים, חיי יום-יום של ה"עולם השפל". מעולם לא חשף ולא המציא מונחים פילוסופיים, מלים לצרכי-הרוחניות, דברי-הפשטה; תמיד רדף אחר המלים ה"גשמיות", כמעט ה"מגושמות", שב"גשמותן" הן עממיות ביותר וחיות ביותר. כלי-בית, צרכי-אוכל-נפש, צרכי-בנין ובטויי המלאכות השונות, צרכי-השוק, ואפילו דברים שבצנעה, — הנה מה שביקש ומה שמצא בן-יהודה בספרותנו. הוא אחז ב"דפק" של לשוננו וחש בערנות יתירה את עורק החיים שבה. כבימי תחית-המתים על-פי הציור הישראלי, החיה את הלשון העברית מתוך העצם המוצקת היחידה, ה"לזו של שדרה", שנשאר לה, — מתוך אותם חלקי המשנה, התלמוד וספרות-ימי-הבינים, שעוסקים בענייני-חול-דוקה. וכל בטוי "פשוט", עממי, חיוני, שמצא בספרותנו העתיקה, פרסם והפיץ בחלק "הלשון" של עתוניו ועל-ידי מאמריו ותרגומיו, שבאו בעתונים אלה. ועל-ידי כך, הוריד את לשוננו מגבהי-מרומים, הסיר מעליה את בגדי-אלמנותה וממטרונה זקנה ומיוחסת, שלא תצלח לכל מלאכה, עשה אותה צעירה מלאת-עלומים מעורבת עם הבריות הפשוטות וצלחה לכל צרכי החיים העממיים.

מובן, שנכשל בקיצוניות מרובה. ואף זה מובן, שלא הוא בלבד עשה את השנוי הגדול בסגנון העברי. אילמלא גורדון, מנדלי, ביאליק, טשרניחובסקי, פינס, יעבץ, אחד-העם, ועוד, אפשר, שלא היה מצליח גם הוא להפוך רוח חדשה לכל לשוננו. אבל שהוא היה הגורם הראשי למהפכה הסגנונית הגדולה שלנו כיום הזה, שעלידה נעשתה הלשון העברית במשך ארבעים שנה כמעט בלתי-ניכרת, — דבר זה לא יכחיש מי שאינו מתכוין להכחיש את המציאות. ודבר זה לא תשכח ספרותנו לבן-יהודה הסופר לעולם! —

IV. יוצר ה"מלון העברי השלם".

ה"מלון העברי" הגדול קשור הוא בדבור העברי ובסגנון המחודש. כשחסר היה בן-יהודה מלים ביקש אותן בספרותנו העתיקה; וכשלא ספקה

אותן אף היא – חידש מלים מעיקרן. המלים, שגילה בספרות העתיקה ושחידש, נאספו לאספה ברשימות ובפתקאות – וכך הונה יסוד למלון עברי חדש. כי, אמנם, חדש היה ה"מלון" בתכניתו פּבְּשָׁמוּ. עד ימיו של בן-יהודה לא היה מלון עברי מאוחד כלל. היה מלון לתנ"ך ומלון לתלמוד; ללשונה של ספרות-ימי-הבינים לא הושם לב כלל: היא נחשבה רק לחקוי של לשון המקרא והתלמוד. ושני המלונים השונים לא נתאחדו מעולם. שהרי המכוון בהם היתה לא הלשון העברית, אלא – הספרים העתיקים. ואמנם, במלון המקראי באו גם המלים הארמיות שבספר דניאל ועזרא, ובמלון התלמודי באו כל אלפי המלים הארמיות והפרסיות, היווניות והרומיות, שדבר אין להן עם מלון עברי, שמכיל את גנזי הלשון הלאומית. וכך לא היה לנו עוד לפני חמשים שנה שום מלון עברי, ומלון עברי שלם לא כל שכן? –

משה שולביץ, שעבד מתחילה את "אוצר-השרשים" של בן-זאב ושנסה לחדש מלים עוד בשנת תרל"א (בעתונו "העת", שיצא בלבוב, תרל"א-תרל"ב), הוסיף עליו את "אוצר-המלים הכללי" (לבוב, תר"ם), שבאו בו גם מלים מספרות-ימי-הבינים ומן הספרות החדשה. ואולם קטן היה "אוצר-המלים הכללי". ומסודר היה לא על-פי צורות-מלים, כמלון של לשון חיה, אלא על-פי השרשים, כמלונים הישנים של הלשונות השמיות; ואף בו תופסו המלים הארמיות, הפרסיות, היווניות והרומיות מקום בראש. יותר מתקרב לטופס של מלון עברי ממש "האוצר" של רש"י פ"ן. המלים הארמיות כבר באות בו רק עד כמה שיש להן יסוד ושורש בעברית, והמלים הפרסיות, היווניות והרומיות כבר נשמטו מתוכו כמעט לגמרי. ופין נתן ב"אוצרו" גם את רוב המלים של הספרות שאחר התלמוד. זוהי באמת תכניתו של בן-יהודה – בלא רחבותו ומעופו. "האוצר" הוא אך בעל ארבעה כרכים, ומובן, שהחומר שבו מצומצם, ואף הוא נסדר על-פי השרשים ולא על-פי המלים, כבלשון חיה. ובבירור פירושי-המלות לא נסתייע פין בספרות הפילולוגית הרחבה שבלשונות האירופיות, ואף לא בסורית וערבית, אשורית וכושית, ועוד, ובפרט בערבית החיה.

בן-יהודה נסה בפעם הראשונה לתת את כל הלשון העברית, כפי הקפה במשך שלשת אלפי שנה ויותר, ומכיון שאותם הספרים דוקה, שבהם נשתמרו מונחים ובטויים לצרכי-חול, לא היו חשובים בעיני עמנו בימי-הבינים, ואף בימינו עדיין אין רוב חכמינו מכיר בערכם התרבותי והלשוני, שעל-כן לא יצאו לאור כלל או יצאו אך פעם אחת, לפני מאות שנים, ואינם מצויים בשוק, – מוכרח היה בן-יהודה לבקר את הספריות הגדולות של פאריס,

ברלין, אוכספורד, פארמה ופירנצי, את הספריה של הוואטיקאן, את „בריטיש מוזיאום“, ועוד. שם מצא ספרים יקרי-מציאות וכתבי-יד הרבה, שבהם כלולה הלשון השמושית דוקה. וכך נצטרפו אלפים ורבבות של פתקאות, שעליהן רשומים מלים נצרכות ובלתי-ררוחות ובטויים חיים ורעננים. וכך הלך ונתהווה ה„מלון העברי השלם“, שחמשה כרכים ממנו כבר נתפשטו בעולם והפיצו אור חדש על חייה העשירים והמגוונים של לשוננו הלאומית, הספרותית והחיה, המופשטת והעממית, הקדושה והחולונית כאחת.

זהו מפעל-חייו של בן-יהודה, שלא הספיק לגמרו, אבל הניח בשביל הגמר שלו חומר רב ועצום. וחזקה היא התקוה, שחומר זה לא ילך לאבוד ועוד נזכה לראות מפעל ענקי זה מסוים ונגמר מא' עד ת'.

V. „לוחם מלחמת-התרבות“.

כשבא בן-יהודה לירושלים (בתחילת תרמ"ב) כמעט לא היה בה אף יהודי אחד מן ה„חדשים“ – מן האירופיים המשכילים והחפשים בדעות. ה„אפיקורוס“ היה אז – ר' יחיאל מיכל פינס, שהיה זהיר במצוה קלה כבחמורה; ובעזרת-נשים ב„חורבה“ רָקו נשים צדקניות בפניה של אשתו על שבאה לבית-הכנסת – לא, הלילה, בלא פאה נכרית על ראשה, אלא – ככובע על גבי הפאה הנכרית, בעוד שכל נשי-ירושלים חבשו אז שביס במקום כובע ושערותיהן היו מגולחות. על כל צרה, שלא תבוא, היו נוהגים בירושלים לילך מבית לבית ו„לחפש חטאים“. הרבנים היו מושלים בכפה, ה„חרם“ היה כלי-זינם, וה„חלוקה“ בידי הממונים יכלה אף היא לְהַפֵּךְ לְכַלִּי-זין חד ביותר נגד כל פורץ גדר. כשנכנס הסטודנט בן-יהודה עם אשתו הצעירה אל י"ד פרומקין, עורך ה„חבצלת“, מצא את העורך ה„נורא“, שזכה להחרמה אף הוא, מעוטף בטלית ותפילין; ואשתו של פרומקין הזהירה את דבורה הצעירה, שתמהר ותשים פאה נכרית על ראשה, ואם לא-מרה תהא אחריתה; והיא שמעה לקולה בעל-כרח... בקיצור: מצב של ימי-הבינים בלא שינוי כל שהוא. לא! בשינוי לרעה: הממשלה התורכית נתנה תוקף ושלטון בידי הרבנים (ההכם באשי) לקנוס ולאסור כל עובר על דת. ובסביבה כזו התחיל בן-יהודה, לאחר שנסה להיות דתי לשם עממיות ולא הצליח, להלחם את „מלחמת-התרבות“ – „קולטורקאמפף“ ממש. הוא התחיל נוהג כעברין גמור: לא נזהר ממאכלות אסורות, לא שמר שבת ויום-טוב, לא ביקר בתי-כנסיות; ונוסף על זה הרבה לפרסם מאמרים נגד הצבועים והקנאים ובעד תורת דארווין והקסלי, שעל-פיהם גשתלשל האדם מבעלי-

החיים, ותורת הגיאולוגים החדשים, שעל-פיהם העולם קיים זה מיליוני-שנה, וכיוצא בזה הרבה. — ועל העולם הגדול ועניניו המדיניים והתרבותיים כתב בן-יהודה כמו שכותב צרפתי על אותם הענינים. כי את העולם הגדול נסה בן-יהודה לתת בלבותיהם של בעלי-ה"חלוקה" ובניהם. ובקול גדול הכריז, שאפשר לה לאומה הישראלית בלא דת יהודית (את עצמו ואת אשתו ובניו רשם פעם אחת בתור „בני-בלא-דת“ — Confessionslos) ושהלאומיות העברית עומדת רק על שלשה דברים: על הלשון, על המדיניות ועל ישוב-הארץ.

לנו בימינו קשה לשער, כמה היה כל זה חדש ומחודש, זר ומוזר בירושלים שלפני ארבעים ושלושים שנה. הרי גם כיום צובאים האדוקים בירושלים על גן-העיר ועל ה„ראינוע“ בלילי שבתות ומתנפלים על כל יהודי הנכנס לתוכם; וגם כיום השמעת-קול של „מכונת-פרימוס“ בשבת מסוגלת להביא לידי הכאה ממש לא רק בשכונות „מאה-שערים“ ו„בית-ישראל“ האדוקות, אלא אף בשכונת „זכרון-משה“ ה„משכלת“. אבל מי יכול להעריך את ימינו אלה, שהפרת-הדת מצד הצעירים באה בהם לפרקים אף לידי קיצוניות מרגזת באמת, אל הימים ההם, שבהם היתה סכנת-נפשות ממש להראות בחוצות-ירושלים בשמשיה בשבת אף בימים היותר בוערים של תקופת-תמוז? — וראה זה פלא: להתרפא על-ידי רופא-המיסיון ולשלוח את ה ב נ ו ת אל בתי-הספר של המיסיון (ה בני ים הולכים אל ה„חדר“ הז'ארגוני) לא נחשב אז לחטא גדול.

והנה בא בן-יהודה ובלבל את כל המושגים: דבור בלשון-הקודש — ואכילת-טרפה; לאומיות קיצונית — וחילול-שבת; התנגדות לדת בכללה — ומלחמה במיסיון (יסוד „עזרת-נדחים“ ביחד עם רי"מ פ"נס). מה האיש הזה: משוגע או מומר להכעיס? —

פתחו ב„חרמות“ וסיימו במלשינות. ללא הועיל — בן-יהודה הוסיף ללכת בדרכו: לפרוץ גדר ולהלחם בבטלנות של יושבי-בית-המדרש. להפיץ דעות חפשיות ולהלחם ב„חלוקה“. הוא היה בימים ההם „נושא-התרבות“ בארץ-ישראל במלוא מובן-המלה.

אין ספק בדבר: ביחסו, יחס הניגוד הקיצוני, אל הדת גדש סאה. אבל, אם אנו כיום יכולים לנשום בירושלים בחירות דתית ידועה, אם סוף-סוף תש כחם של מחרימים, מחפשי-חטאים ומסורות, הרי זה לא רק מפני שהממשלה עברה מידי התורכים הפראים לידי הבריטים המשכילים ומפני ש„מה שיעשה הזמן לא יעשה השכל“, אלא גם — ובמדה מרובה! — מפני שבן-יהודה ראשון פרץ את הגדר של סייגים וסייגי-סייגים עד לאין „גן“, בלא שחש לרדיפות ומלשינות וסכנת-נפשות ממש. בהעזתו צנן את היוֹרה הקנאית

הרותחת. וכך עשה חיים אירופיים בירושלים אפשרים. ואף דבר זה יזכור לו לטובה הישוב החדש, ועמו – כל היהדות המתקדמת.

אין ספק בדבר, שהיו בבן-יהודה, כבכל אדם גדול, גם חסרונות גדולים; וטעויות לא-מעטות טעה בחייו. הוא נשא פנים לפקיד-רוטשילד ולא גילה על חטאיהם של אליהו שייד וחבריו, שהמושבות העבריות בארץ נושאות את עוונם עד היום. בימיה רצו היה בן-יהודה בעד אוגאנדה ומוכן היה להחליף בה את ארץ-ישראל לגמרה. לא רק בתור „מלון-לילה“, כדעת הרצל ונורדוי. ועוד בימיו האחרונים הלך אחר „אנשי-הביזנס“ שבאמריקה נגד כל אנשי-הרוח שבציון ושבהסתדרות הציונית ולא נרתע לאחוריו אפילו בפני ההצעה לסגור את בתי-ספרנו לשנים אחדות – בתי-ספרנו, שהדבור העברי נעשה עובדה רק על-ידם – מפני שכך דרשו בראנדייס וחבריו. ובדבור העברי הרבה חדושים על חדושים, כמה פעמים שלא לצורך וכמה פעמים בלא טעם ויסוד („חושמה“, „לעלני“, „ירכתון“). ובסגון העברי היה מאחד שתי קצוות שאינן מתאחדות: חדשנות קיצונית עם משמרות סגנונית (הוא החזיק בצורות מקראיות הרבה, שעבר זמנן עוד בימי-המשנה) והחזקה בנושנות מעין ה„כתיב“ החסר עד כדי כתיבת „ישבים“ ו„אכלים“ חסרות וי"ו. אירופי גמור היה והתרבות האירופית היתה משאת-נפשו – ואף-על-פי-כן מאס במלים הזרות, שנעשו קנינים של כל עמי-אירופה ושמקרבות את משכילי המין האנושי זה לזה. במלוננו יש הרבה והרבה מראי-מקומות מיותרים והרבה הקירות, שאינן אלא פלפולים ודרשות; ואף הרבה טעויות בהברה, בהגדרה ובפירושי-המלים מצויות בו. בעתוננו היו, בצד האירופיות הנאה והמגוהצת, בטלנות וחוסר-טאקט של ימי נעורי „המגיד“. ובחירותו הדתית הגיע לידי קיצוניות, שהיתה לא רחוקה מ„אפיקורסות“ מן המין הזל של שנות-השבעים.

אבל כל החסרונות הללו מה הם לעומת מפעלו הגדול האחד – התיאור הלשוני העברית? – „בעל מלאכה אחת“ היה, ואפשר, זהו הביאור לכל חסרונותיו. ככל הקיצונים הגדולים, ויותר אף הוא על הרבה ובלבד שיציל את האהת, – את ה„אחת לצורך“, – את הדבר היהידי, שיש לו ערך אמתי וחיבות-נצח. ואם גדול הוא רק מי שרעיון גדול אחד ממלא אותו ומלפפו כל ימי-חייו ועליו הוא מוסר את נפשו, – אז לא רבים הם היוצרים בישראל במאת-השנים האחרונה, שיש להם רשות גמורה להקרא בשם „גדול“, כ„נביא הדבור העברי“, אליעזר בן-יהודה.